

KRYSTYNA JUSZYŃSKA

*Katedra Teorii Muzyki
Wydział Kompozycji, Dyrygentury i Teorii Muzyki
Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina
ul. Okólnik 2, 00–368 Warszawa
krysjust@op.pl*

Miłosz Magin i jego muzyka fortepianowa

Z Łodzi do Paryża — droga życiowa Miłosza Magina

Osiągnięcia artystyczne i dorobek kompozytorski Miłosza Magina — polskiego pianisty XX wieku — są ciągle mało znane, choć od jakiegoś czasu podejmuje się pewne działania zarówno w Polsce, jak i we Francji zmierzające do popularyzacji jego sztuki pianistycznej i twórczości¹. Magin większą część swego życia spędził w Paryżu, choć z urodzenia jest łodzianinem. Był laureatem kilku znaczących konkursów pianistycznych, koncertował z dużym powodzeniem w Europie, Afryce, USA i Ameryce Południowej, nagrywał utwory Chopina i własne, prowadził kursy mistrzowskie, udzielał lekcji, był jurorem w konkursach pianistycznych oraz komponował.

¹ We Francji od 1985 roku odbywają się co dwa lata Międzynarodowe Konkursy Pianistyczne im. Miłosza Magina. Ponadto wydawnictwo Editions Concertino w Paryżu wydaje jego utwory (głównie fortepianowe) oraz wznowiono nagrania chopinowskie Magina. Nagrywane są także utwory Magina przez artystów z całego świata, a rodzina — głównie córka Margot — przechowuje i porządkuje wszystkie pamiątki oraz zachowaną dokumentację. W Polsce odbyły się cztery Konkursy Pianistyczne im. Miłosza Magina, Muzeum Miasta Łodzi zorganizowało wystawę i rocznicowe koncerty, w Akademii Muzycznych na wydziałach pianistycznych powstało kilka prac magisterskich na jego temat oraz przygotowywana jest monografia artysty.

Miłosz Magin urodził się 6 lipca 1929 roku w Łodzi. Rodzice jego byli miłośnikami muzyki, ale nie mieli wykształcenia muzycznego. Natomiast wykształconym muzykiem w rodzinie Maginów był wujek, który grał na skrzypcach w miejscowej filharmonii². Od najmłodszych lat Miłosz wykazywał nieprzeciętne zdolności muzyczne i doskonały słuch³ oraz interesował się grą na fortepianie⁴. Magin nie uczęszczał do szkoły muzycznej ani nie miał nauczyciela gry na fortepianie, jedynie wujek skrzypek nauczył go czytać nuty i wskazał nazwy dźwięków na klawiaturze. Magin był samoukiem i grał ze słuchu każdą melodię, którą usłyszał. Mając szesnaście lat, improwizował na fortepianie tak dobrze, że z powodzeniem występował w lokalach, gdzie przypadkowo usłyszał go Władysław Kędra (były to pierwsze lata po wojnie). W rezultacie tego spotkania odbyło się kilka lekcji fortepianu z uznanym i koncertującym już pianistą, ale nie była to regularna nauka, na którą wówczas nie było stać młodego chłopca. Miłosz Magin wkrótce opuścił Łódź i przeniósł się do Warszawy. Był to rok 1947.

W Warszawie początkowo pracował jako akompaniator do lekcji baletu w prywatnej Szkole Tańca Teresy Dobrowolskiej przy ul. Ogrodowej (właściwie jeszcze w ruinach miasta), do której uczęszczała Idalia Skonieczna — jego przyszła żona⁵. Utrzymywał się ze skromnego wynagrodzenia, mieszkając w bardzo trudnych warunkach. Grał znakomicie w różnych stylach, tempach i rytmach, świetnie wyczuwając ruchy tancerzy, co wzbudzało podziw osób, które wiedziały, że nigdy nie chodził do szkoły muzycznej. Za namową przyjaciół, a zwłaszcza Idalii, postanowił kształcić się muzycznie i w 1949 roku został przyjęty — choć z pewnymi perypetiami⁶ — do Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej przy ul.

² Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, żoną Miłosza Magina. Paryż, maj 2008.

³ W rodzinnych wspomnieniach Maginów funkcjonuje pewna anegdota o dziecięcych zabawach Miłosza, podczas których bezbłędnie rozpoznawał wysokości dźwięków, co potwierdza fakt, że miał on słuch absolutny. Otóż ku uciesze dzieci, wychodził za drzwi, któreś z dzieci uderzało w dowolny klawisz fortepianu, następnie Miłosz wracał do pokoju, „wachał” klawisze, robiąc przy tym zabawne miny i wskazywał odpowiedni klawisz zawsze bez pomyłki. Źródło: wywiad z Idalią Magin. Paryż, maj 2008.

⁴ Będąc w Łodzi w 1993 roku, ze wzruszeniem oglądał mieszkanie przy ul. Kilińskiego 92, gdzie uczył się grać na swoim pierwszym pianinie. Natomiast dom przy ul. Sienkiewicza 95, w którym się urodził, nie istnieje. Podaję za J. Janyst, *Tworzę spontanicznie. Rozmowa z Miłoszem Maginem*, przeprowadzona z pianistą w 1993 roku opublikowana, w: J. Janyst, *Kompozytorzy łódzcy. Portret zbiorowy*, Łódź 1994, s. 57–61.

⁵ Ślub Miłosza Magina i Idalii Skoniecznej odbył się 8 sierpnia 1952 r. w katedrze w Oliwie. Podczas ślubu na organach grał Władysław Rączkowski. Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, Paryż, maj 2008.

⁶ Na egzamin wstępny do PSSM Magin wybrał bardzo trudny program — głównie utwory

Górnoląskiej w Warszawie. Zaopiekowała się nim prof. Margerita Trombini-Kazurowa, która w krótkim czasie nauczyła swego utalentowanego ucznia dokładności i precyzji gry, śpiewności i szlachetności dźwięku, usystematyzowała technikę, ułożyła rękę oraz zapoznała z zasadami interpretacji artystycznej. W ciągu jednego roku Magin zrealizował program średniej szkoły z zakresu fortepianu oraz wszystkich przedmiotów teoretycznych. W 1950 roku rozpoczął studia w warszawskiej Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w klasie fortepianu Margerity Trombini-Kazurowej, które ukończył z wyróżnieniem w 1954 roku⁷. Jednocześnie studiował kompozycję u Jana Maklakiewicza i Kazimierza Sikorskiego. Kompozycję ukończył w 1957 roku również dyplomem z wyróżnieniem.

W 1955 roku Miłosz Magin brał udział w V Międzynarodowym Konkursie Pianistycznym im. Fryderyka Chopina i otrzymał wyróżnienie (laureatem I nagrody został wówczas Adam Harasiewicz)⁸. Wielokrotnie występował w ambasadach różnych krajów w Warszawie i w Ministerstwie Kultury jako kandydat na konkursy zagraniczne. W 1955 roku brał udział w Konkursie Marguerite Long – Jacques Thibaud w Paryżu, dochodząc do półfinału i otrzymując specjalną nagrodę jury, a dwa lata później (1957) został laureatem VI nagrody tego konkursu oraz laureatem III nagrody Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. José Vianna da Motta w Lizbonie (1957).

Konkursowe sukcesy otworzyły przed Miłoszem Maginem nowy etap jego kariery pianistycznej i dały możliwość koncertowania w kraju i za granicą. W 1955 roku odbył po raz pierwszy tournée koncertowe po Anglii. Miał wówczas dwadzieścia sześć lat i zwrócił uwagę krytyków pewnością gry, dobrą tech-

Chopina, które sam przygotował. W komisji zasiadała m.in. Margerita Trombini-Kazurowa. „Co pan nam zagra?” — zapytała. Magin wymienił swój ambitny program. Pani Kazurowa bardzo zdziwiona zapytała „A gamy?” „Nie gram gam” — odpowiedział Magin i wykonał przygotowane utwory. Zrobił takie wrażenie na komisji egzaminacyjnej, że pomimo niedoskonałości i wręcz nieporadności, widząc jego nadzwyczajną muzykalność i talent pianistyczny, został przyjęty do szkoły. Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, Paryż, maj 2008.

⁷ Koncert dyplomowy, na którym Miłosz Magin wykonał *II Koncert fortepianowy c-moll* Sergiusza Rachmaninowa odbył się w sali teatru przy ul. Puławskiej. Po dyplomie, przygotowując się do Konkursu Chopinowskiego, brał przez pewien czas prywatne lekcje u Zbigniewa Drzewieckiego, aby poznać inny rodzaj interpretacji i odczuć trochę „męskiej ręki”. Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, Paryż, maj 2008.

⁸ Gdy Magin został zakwalifikowany do ekipy na V Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina, władze polskie dołożyły wszelkich starań, aby artysta miał odpowiednie warunki do ćwiczeń, m.in. otrzymał mieszkanie przy ul. Pivnej 35/37 i fortepian z Ministerstwa Kultury. Gdy ćwiczył — często przy otwartych oknach — pod domem zbierały się tłumy słuchaczy. Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, Paryż, maj 2008.

niką i ciekawymi kompozycjami własnymi. W następnym roku wraz z innymi polskimi artystami (m.in. Lidią Grychtolówną, Edwardem Statkiewiczem, Andrzejem Hiolskim) kilkakrotnie koncertował w ZSRR. W czerwcu 1957 roku dał cykl koncertów w Berlinie, a jesienią tego roku wiele koncertów w Polsce, m.in. w Łodzi (z Henrykiem Czyżem) i Bydgoszczy. Poza repertuarem chopinowskim na bisy wykonywał często własne utwory fortepianowe. Recenzenci podkreślali temperament artysty, brawurową technikę, błyskotliwość gry, wybitną muzikalność oraz młodzieńczą świeżość i bezpośredniość w interpretacji. Wszędzie, gdzie się pojawiał, wzbudzał uznanie nie tylko jako wybitny pianista, ale również sympatię jako wrażliwy, serdeczny i bezpośredni człowiek.

Po konkursie w Lizbonie jesienią 1957 roku, pomimo że Miłosz Magin zdobył III nagrodę, został gorąco przyjęty przez krytykę i publiczność. Wkrótce znana protektorka artystów i miłośniczka muzyki, portugalska arystokratka, markiza Olga de Cadaval, zaprosiła Magina do swej rezydencji w Sintrze koło Lizbony w Portugalii. Zapropoowała młodemu pianiście fantastyczne warunki pracy i życia — do zamieszkania luksusowy pałacyk ze służbą, znajdujący się w pomarańczowym ogrodzie, urządzony antycznymi meblami, pięknymi obrazami i dywanami, wspinały fortepian do ćwiczeń, idealny spokój do komponowania, koncerty prywatne dla zaproszonych gości markizy oraz w salach koncertowych różnych miast Portugalii, w radiu i telewizji, a w kolejnych latach także koncerty zagraniczne. Magin zdecydował się przyjąć zaproszenie markizy i pozostał w Portugalii. W 1957 roku dołączyła do niego żona Idalia z czteroletnią córką Ludmiłą, a rok później urodziła się w Sintrze ich druga córka — Małgorzata (Margot). Magin odnosił nadzwyczajne sukcesy pianistyczne w Portugalii i innych krajach Europy. Krytycy i publiczność okrzyknęli go „drugim Alfredem Cortot”. W Polsce natomiast całkowicie przestano wymieniać jego nazwisko, podobnie jak wszystkich innych artystów, którzy pod koniec lat pięćdziesiątych opuścili kraj. Jedyną relację z zagranicznych koncertów Magina w tym czasie przekazał Ludwik Erhardt w „Ruchu Muzycznym” w 1959 roku⁹.

⁹ L. Erhardt, *O Maginie i Portugalii*, „Ruch Muzyczny” 1959, nr 14, s. 21. Czytamy tam również o tym, że Miłosz Magin występował w sierpniu i październiku 1958 roku w Lizbonie (Orquestra Sinfónica Nacional, dyr. Pedro de Freitas Branco) oraz w Londynie w Wigmore Hall i w studio BBC. Magin otrzymał propozycję wykładów w Conservatorio de Música w Porto. Dnia 23.05.1959 BBC transmitowało jego recital, na który złożyły się utwory polskich kompozytorów — Chopina, Szymanowskiego, Paderewskiego i własne. Trzy dni później (26.05.1959) Magin wykonał w Lizbonie swój *Koncert fortepianowy* z zespołem Orquestra Sinfónica Nacional pod dyрекcją Waltera Susskinda, odnosząc wielki sukces. Dyrygent zaproponował Maginowi wykonanie tego *Koncertu* w Ameryce. Ponadto *Koncertem* zainteresowali się inni wybitni pianiści, m.in. Paweł Klecki, Władimir Aszkenazi i Annarose Schmidt. W sierpniu 1959 roku odbył tournée koncertowe po Afryce.

Magin żył w tym „portugalskim raju” blisko dwa lata (1957–1959). Pomiędzy pełną satysfakcją artystyczną, jaką dawały mu sukcesy pianistyczne oraz dostatnie życie rodziny, czuł się jak ptak zamknięty w złotej klatce. Był młody, pełen zapału i chciał aktywnie uczestniczyć w życiu artystycznym europejskiej stolicy kultury, jaką był wówczas Paryż. Marzył o Paryżu. W 1960 roku pianista podjął odważną decyzję — nie mając żadnych perspektyw mieszkaniowych ani konkretnych propozycji koncertów, wraz z rodziną wyjechał z Portugalii i udał się do stolicy Francji, gdzie pozostał do końca życia.

Pierwsze lata w Paryżu były bardzo trudne. Rodzina Maginów mieszkała w małym mieszkanku na poddaszu bez instrumentu. Do ćwiczeń na fortepianie Magin wynajmował klasę w Konserwatorium Rachmaninowa, w którym jesienią 1963 roku rozpoczął pracę pedagogiczną, trwającą jedenaście lat¹⁰. Wcześniejsze jego sukcesy w Europie zaowocowały kolejnymi zaproszeniami na koncerty w Niemczech, Austrii, Hiszpanii i Włoszech. Stopniowo stawał się coraz bardziej znanym i uznawanym pianistą w środowisku paryskim. Wkrótce też poprawiła się sytuacja mieszkaniowa Maginów — zaistniała bowiem możliwość kupienia piętro niżej dwupokojowego mieszkania z kuchnią, natomiast poddasze stało się dobrym miejscem ćwiczeń na pianinie, które Miłosz sprowadził z Niemiec.

Życie Maginów w Paryżu układało się coraz lepiej. Niestety, 22 listopada 1963 roku w okolicy miasteczka Creil pod Paryżem, wracając z koncertu (była wtedy bardzo gęsta mgła i kierowca, nie zauważywszy zakrętu, wjechał prosto w białą ścianę domu), Miłosz uległ poważnemu wypadkowi samochodowemu, doznając znaczących obrażeń ciała, szczególnie twarzy i lewej ręki (podwójne złamania kości nadgarstka z odpryskami). W pierwszej chwili ratowano życie Magina, pozszywano twarz i krtań, a następnie — w Klinice Chirurgii Ręki w rządowym szpitalu Passy w Paryżu — przeprowadzono skomplikowaną, ale udaną operację nadgarstka. Świetnie zapowiadająca się kariera pianistyczna Magina stanęła pod znakiem zapytania, a działalność koncertowa nagle została przerwana. Nastąpiły trudne lata zwątpienia, załamania i trudności finansowych. Wyczerpująca rehabilitacja, rekonwalescencja i dochodzenie do sprawności ręki trwały kilka lat. Wielkim wsparciem dla niego była w tych latach żona Idalia,

¹⁰ Świadczą o tym zachowane dokumenty m.in. certyfikat wystawiony przez dyrektora Société Musicale Russe en France, Joriya Reznikoffa, zaświadczaający o pracy Miłosza Magina jako profesora fortepianu w Conservatoire Serge Rachmaninoff w latach 1963–1974, a także certyfikat z 12.05.1969 i legitymacja imienna wystawiona 21.06.1973. W późniejszych latach uczył w Conservatoire de Music w Suresnes pod Paryżem oraz udzielał prywatnych lekcji i konsultacji. Archiwum prywatne Idalii Magin w Paryżu i wywiad, maj 2010.

która nie tylko pracowała na utrzymanie rodziny (uczyła dzieci gry na fortepianie, pracowała w zakładzie fotograficznym), prowadziła dom, zajmowała się córkami, ale przede wszystkim mobilizowała męża do pracy kompozytorskiej, a z czasem także do ćwiczeń na fortepianie. Wierzyła, że Miłosz Magin powróci na estrady koncertowe¹¹.

W tym czasie, dość niespodziewanie, rozpoczęła się działalność Maginów zupełnie w innej dziedzinie — propagowaniu folkloru polskiego — co w dalszej konsekwencji miało wpływ na karierę pianistyczną Miłosza Magina. W latach 1964–1965 z inicjatywy Idalii Magin powstał Polski Zespół Folklorystyczny Krakus, który propagował pieśni i tańce polskie. Dyrektorem artystycznym zespołu, choreografem, osobą zdobywającą stroje oraz organizatorem występów była Idalia Magin (oryginalne kostiumy sprowadzała z Polski, a wiele brakujących elementów szyła sama), natomiast wszystkie aranżacje muzyczne polskich melodii ludowych czy utworów Moniuszki i Noskowskiego przygotowywał Miłosz Magin, który również grał w zespole na fortepianie, a jak nie było instrumentu, to na harmonii¹². Zespół ten wiele koncertował w okolicach Paryża, zdobył dużą popularność, a firma VEGA nagrała dwie płyty — jedną z tańcami i pieśniami polskimi, drugą z rosyjskimi¹³.

Aktywność artystyczna zespołu, a przede wszystkim liczne koncerty, wyjazdy, przygotowywanie nowego repertuaru, próby, szycie kostiumów itp. — wszystko to spowodowało wielką mobilizację sił twórczych Idalii i Miłosza Maginów. Wprawdzie Magin ciągle jeszcze nie koncertował jako pianista, ale grał na harmonii w zespole, zajmował się aranżacją, komponował i udzielał lekcji, ćwiczył

¹¹ Na podstawie relacji Idalii Magin, maj 2008.

¹² Według relacji Idalii Magin, żony Magina, Miłosz miał niezwykłą umiejętność grania na każdym instrumencie. „Grał na wszystkim, nawet na szklance”. Rozmowa z Idalią Magin w maju 2008.

¹³ Zespół Krakus nagrał w firmie VEGA płytę pt. *Rytmy i śpiewy z Polski (Rythmes et chants de la Pologne)* zawierającą polonezy, mazurki, krakowiaki, kujawiaki i kołysanki. Kolejnym wyzwaniem było przygotowanie przez zespół w ciągu dwóch miesięcy całkowicie nowego programu — tym razem z tańcami i pieśniami rosyjskimi — *Kalinka, Trojka* itp. Aranżacje opracował Miłosz Magin, który był też akompaniatorem, dyrygentem i korepetytorem dla wokalistów, natomiast choreografię i kostiumy przygotowywała Idalia Magin. Zespół z tym repertuarem wraz z chórem i orkiestrą zespołu Matrioszka odbył kilkakrotnie dwutygodniowe tournées po całych Niemczech i Szwajcarii oraz nagrał kolejną płytę w firmie VEGA pt. *Najpiękniejsze melodie popularne rosyjskie (Les plus beaux chants populaires Russes)*. Prowadzenie zespołu przejęła później córka Maginów, Małgorzata (Margot), tancerka i choreograf, która uczyła się tańca w Salle Pleyel w Paryżu u Niny Vyroubovej, a później była nauczycielem tańca klasycznego i charakterystycznego w Institut International de Danse Janiny Stanlowej w Paryżu.

na fortepianie i był coraz bardziej aktywny — wracał do formy. Dzięki sukcesom zespołu — jak twierdzi Idalia Magin — firma VEGA około 1967 roku zaproponowała Miłoszowi Maginowi nagranie własnych utworów, a w 1968 roku firma DECCA zaproponowała nagranie utworów Chopina. Pierwszych nagrań Magin dokonał w Sali Wagram w Paryżu i były to nokturny, które pomimo pięknego wykonania nie zyskały większej aprobaty. Za namową żony Miłosz w drugim nagraniu zagrał *Etiudę rewolucyjną* Chopina, której wykonanie zachwyciło producentów firmy, w związku z czym podpisano umowę z Maginem na nagranie wszystkich dzieł Fryderyka. Był to przełomowy moment w karierze Magina, który do 1978 roku nagrał prawie wszystkie utwory Chopina¹⁴.

W 1966 roku rodzina Maginów zamieszkała w nowym domu w 19. dzielnicy Paryża w pobliżu pięknego i malowniczego Parc des Buttes Chaumont. Kupno domu było możliwe w dużej mierze dzięki otrzymaniu przez Magina odszkodowania po wypadku. Na parterze Idalia urządziła dwupoziomowy salon z zakopiańskimi meblami, w którym wkrótce stanął nowy fortepian marki Yamaha. Od tej pory Miłosz Magin miał wspaniałe warunki pracy.

Ciekawą inicjatywą Miłosza Magina było powołanie w Paryżu w 1985 roku Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego swego imienia (*Concours International de Piano – Miososz Magin*), którego celem jest odkrywanie młodych talentów i popularyzowanie muzyki polskiej (w późniejszych edycjach również muzyki francuskiej). Konkurs odbywa się co dwa lata w trzech kategoriach wiekowych: *élémentaire*, *supérieur* i *concertiste*. Wśród laureatów dotychczasowych konkursów jest wielu Polaków oraz pianistów z Europy, USA i Azji (Mongolii, Korei, Japonii). W marcu 2013 roku w Paryżu odbyła się piętnasta jego edycja – ostatnia paryska. Idea konkursu paryskiego została przeniesiona do Polski, gdzie z inicjatywy Katedry Fortepianu Akademii Muzycznej w Łodzi odbyły się dwie edycje Konkursu o zasięgu ogólnopolskim w Łodzi (2004 i 2007) i jedna ogólnopolska w Zespole Szkół Muzycznych we Włocławku (2011) oraz jedna

¹⁴ W 1969 roku Miłosz Magin nagrał wszystkie etiudy Chopina, a w następnych latach polonezy (1971), preludia (1973), ballady (1973), scherza, *Fantazję*, *Barcarollę*, *Berceuse* i *Polonez-Fantazję* (1974), mazurki (1975), *Sonaty b-moll i h-moll*, nokturny i *Koncert e-moll* (1976) oraz inne utwory (1978). Kontrakt Magina z francuskim oddziałem firmy DECCA obejmował nagranie wszystkich dzieł Chopina, ale nie został on do końca zrealizowany. Idalia Magin w rozmowie w Paryżu w maju 2008 roku wspominała o tym, że z powodu strajków w firmie DECCA nie wszystkie nagrania Magina zostały wydane. Taśmy z nagraniami i jego nuty zostały — jak się wyraziła — „zabarykadowane” w studio. Miłosz Magin nagrał ponadto wiele własnych utworów dla firm VEGA (1970), DECCA (1970, 1976), *Pianissime* (1983) i *Polskich Nagrań* (1991 i 1992). Nagrania chopinowskie Magina dla firmy DECCA z lat 1969–1978 zostały wydane ponownie w 2000 roku przez Universal na dziesięć CD w pięciu albumach.

zorganizowana przez Fundację im. Miłosza Magina jako XVI Konkurs Międzynarodowy przeniesiony z Paryża do Łodzi (2015).

W 1968 roku Miłosz Magin, gdy rozpoczął nagrania dla firmy DECCA, powrócił także do działalności koncertowej. Zarówno koncerty, jak i nagrania ugruntowały jego karierę pianistyczną, która nabrała większego rozmachu. Występował z recitalami i koncertami głównie w Europie, ale także w Ameryce (1992) i Afryce. Zasięg jego dokonań artystycznych jest ogromny¹⁵. W Paryżu występował w takich salach jak: Théâtre Champs-Élysées (1970), Salle Pleyel (21.02.1975), Salle Gaveau (12.11.1973, 7.11.1984), w Instytucie Polskim i Polskiej Akademii Nauk. Lata siedemdziesiąte obfitowały w ciekawe i ważne dla Magina wydarzenia artystyczne. W styczniu 1974 roku dał cykl dziewięciu recitali w Rzymie, wykonując wszystkie utwory solowe Chopina¹⁶. Po sukcesach w Rzymie Magin koncertował w Burgundii (grudzień 1974 i styczeń 1975), w Wiedniu (luty 1975) oraz ponownie w Paryżu (12 i 20.02.1976). Ważny recital Magina odbył się w Queen Elisabeth Hall w Londynie (17.04.1977), gdzie wykonał utwory Chopina i własne. Miał też zaszczyt wystąpić podczas Festiwalu Chopinowskiego w Valldemosie na Majorce w 1979 roku w obecności króla Hiszpanii Juana Carlosa i jego żony Sophie de Grèce. Kolejne lata przynosiły nowe zaproszenia na recitale i koncerty z orkiestrami.

W 1974 roku, po siedemnastu latach nieobecności w Polsce, Magin przyjechał do ojczyzny i dał recital w Towarzystwie im. Fryderyka Chopina w Warszawie i w Żelazowej Woli¹⁷. Wystąpił także w Filharmonii Narodowej (październik 1974), wykonując *Koncert e-moll* Chopina. Przyjeżdżał również do Łodzi, swojego rodzinnego miasta, gdzie dwukrotnie był jurorem Międzynarodowego Konkursu im. Karola Szymanowskiego (1992 i 1997). Wystąpił także w Filharmonii Łódzkiej (wrzesień 1978 i kwiecień 1991), wykonując swój *Koncert fortepianowy nr 3*. Ponadto kilka razy prowadził kursy mistrzowskie dla pianistów na zaproszenie Katedry Fortepianu w łódzkiej Akademii Muzycznej. Jako pianista wirtuoz wykonywał przede wszystkim dzieła Chopina, Szymanowskiego, Paderewskiego, Zarębskiego, Rachmaninowa, także Mozarta, kompozytorów francuskich oraz utwory własne.

¹⁵ Kalendarium koncertów Miłosza Magina (daty i miejsca koncertów, repertuar, orkiestry i dyrygenci, z którymi występował) jest w trakcie opracowywania przez autorkę artykułu na podstawie dokumentacji znajdującej się w archiwum rodzinnym artysty (afisze, programy, korespondencja) i zostanie opublikowane w przygotowywanej monografii artysty.

¹⁶ Odbywały się tam koncerty popołudniowe, których słuchaczami były osoby starsze i dzieci, oraz wielkie gale wieczorne (rozpoczynające się o godz. 22.00) ze znakomitą publicznością.

¹⁷ Podaję za S. Dybowski, *Słownik pianistów polskich*, Warszawa 2003, s. 402.

Do Polski po raz ostatni Magin przyjechał w styczniu 1999 roku. W rodzinnym mieście Łodzi świętował swoje siedemdziesiąte urodziny — 24 stycznia zagrał recital w Muzeum Historii Miasta Łodzi, a w Akademii Muzycznej poprowadził kurs mistrzowski dla młodych pianistów polskich, przygotowujących się do udziału w VIII Konkursie Magina w Paryżu¹⁸. Następnie Magin udał się do Warszawy. Ostatni występ Magina w Polsce odbył się 1 lutego 1999 roku w Towarzystwie im. Fryderyka Chopina w Warszawie. W programie recitalu znalazły się utwory Chopina (m.in. *Barkarola*, *Walc Es-dur* op. 18, *Nokturn H-dur* op. 32 nr 1, *Walc Des-dur* i *Walc cis-moll* z op. 64, mazurki) oraz utwory własne (*Obrazki dziecięce*, *Sonata nr 4*), a na bis pianista wykonał swoje miniatury w rytmach tanecznych¹⁹.

W dniach 1–6 marca 1999 roku Miłosz Magin został zaproszony jako koncertujący pianista i wykładowca do udziału w Festiwalu Chopinowskim na wyspie Tahiti (Polinezja Francuska). Podczas Festiwalu Magin prowadził kurs interpretacji dla młodych pianistów (2.03.1999), miał zaplanowany wykład o ostatnim mazurku Chopina (5.03.1999) oraz uroczysty recital zamykający Festiwal w Papeete — stolicy Tahiti (6.03.1999). Na podstawie relacji Idalii Magin, która towarzyszyła mężowi w tej podróży artystycznej, wiemy, że 3 marca wieczorem Miłosz Magin dał recital chopinowski dla gości hotelowych²⁰ i był to — jak się później okazało — jego ostatni publiczny występ. Następnego dnia, tj. 4 marca 1999 roku, Miłosz Magin zmarł nagle na zawał serca²¹.

Zaplanowany na 11–16 marca 1999 roku VIII Konkurs Magina w Paryżu, pomimo śmierci patrona konkursu, odbył się zgodnie z planem. Wzięło w nim udział stu siedmiu uczestników z różnych krajów świata. Koncert laureatów odbył się w Wielkim Audytorium UNESCO. Kilka dni później, 20 marca 1999 roku odbyły się uroczystości pogrzebowe Miłosza Magina na cmentarzu Père-Lachaise w Paryżu, gdzie pianista został pochowany bardzo blisko grobu Chopina.

¹⁸ *Konkurs w żalobie*, „Gazeta Wyborcza” Łódźka, 11.03.1999.

¹⁹ J. Kański, *Miłosz Magin w Towarzystwie im. Fryderyka Chopina*, „Ruch Muzyczny” 1999, nr 5, s. 26. Gdy 7.03.1999 ukazała się recenzja tego recitalu, nikt w Polsce jeszcze nie wiedział, że Miłosz Magin nie żyje.

²⁰ Recital ten był spontanicznym, nie ujętym w programie Festiwalu, występem Magina w holu hotelu *Sofitel* na wyspie Bora-Bora, gdzie mieszkali państwo Maginowie.

²¹ 4 marca 1999 przed południem Miłosz Magin ćwiczył na fortepianie w holu hotelu (Idalia Magin sfotografowała grającego Miłosza i jest to jego ostatnie zdjęcie), a potem wraz z żoną udał się nad ocean. Idalia siedząc na tarasie obserwowała pływającego męża i zauważyła, że prąd morski znosi go w bok, uniemożliwiając dopłynięcie do brzegu. W pewnej odległości od brzegu zawołał do niej, że nie ma siły płynąć. Ratownicy wyciągnęli go z wody, ale już nie żył. Okazało się, że zator spowodował zatrzymanie akcji serca i nagłą śmierć.

Przyjaciół i uczniów Magina, Alexander Bodak, powiedział o swym mistrzu: „Miłosz Magin był Polakiem i Francuzem, pianistą i kompozytorem jak Chopin. To podobieństwo między nimi jest uderzające. Spoczywają nawet na tym samym cmentarzu w niewielkiej odległości od siebie”²².

Okresy twórczości kompozytorskiej Miłosza Magina

Miłosz Magin był przede wszystkim pianistą, stąd działalność koncertowa i nagrania były dla niego sprawą pierwszoplanową. Drugą jego pasją było komponowanie, do którego miał szczególny dar — łatwość improwizowania, ogromną inwencję twórczą, ciekawe pomysły melodyczno-harmoniczne, bogatą wyobraźnię muzyczną i niezwykłą umiejętność oddania dźwiękami określonego charakteru i nastroju.

Dorobek kompozytorski Magina obejmuje około 50 utworów²³: 26 utworów fortepianowych (w tym 6 z orkiestrą), 14 orkiestrowych (w tym 5 koncertów na różne instrumenty poza fortepianem) oraz 6 kameralnych. Dokonywał też transkrypcji swoich utworów np. *Cztery wokalizy* na sopran i fortepian mają swoją wersję na klarnet i fortepian, podobnie *Tańce polskie* pierwotnie na skrzypce i fortepian, istnieją też w wersji na klarnet i fortepian.

Duża część utworów Magina została wydana przez Editions Concertino w Paryżu (rodzinna firma wydawnicza Maginów), *Obrazki dziecięce* i *Sonata nr 1* przez Editions Durand w Paryżu, *Preludia fortepianowe* wydało Wydawnictwo Muzyczne Agencji Autorskiej w Warszawie, a *Małą suitę polską* wydało Acte Préalable w Polsce. Duże dzieła (koncerty, symfonie) nie zostały wydane i pozostają w rękopisach w archiwum rodzinnym. Niektóre utwory Magina, zwłaszcza fortepianowe, zostały nagrane przez samego kompozytora, wiele innych — przez pianistów z całego świata.

W twórczości Miłosza Magina można wyodrębnić cztery okresy twórczości, które korespondują z wydarzeniami w życiu artysty i jego intensywną działalnością pianistyczną. Warto zwrócić uwagę na fakt, że dwukrotnie występują przerwy w komponowaniu: sześćioletnia między I i II okresem oraz trzyletnia między II i III okresem twórczości:

- I. 1948–1957 okres polski,
- II. 1963–1977 pierwsze lata twórczości w Paryżu,

²² M. Magin by Bodak [online], https://www.bodak.com/M_Magin_by_Bodak.html (dostęp: 10.09.2009).

²³ Aneks nr 1 zawiera wykaz wszystkich utworów fortepianowych Miłosza Magina, a aneks nr 2 spis utworów orkiestrowych i kameralnych.

III. 1980–1989 okres koncentracji na dużych formach,

IV. 1990–1998 ostatni okres twórczości.

Okres polski (1948–1957) w twórczości Miłosza Magina obejmuje młode lata spędzone w Warszawie, tj. od powstania pierwszych kompozycji do chwili opuszczenia Polski na stałe w 1957 roku. Swoje pierwsze utwory Magin skomponował w 1948 roku, gdy miał dziewiętnaście lat i nie uczęszczał jeszcze do żadnej szkoły muzycznej. Są to: *Scherzo*, *Polka* i *Taniec czarownicy* tworzące cykl pt. *Trzy utwory charakterystyczne*. W tym czasie powstały też pierwsze szkice do baletu *Bazyliśzek*, który został ukończony dopiero w 1990 roku. Kolejne utwory powstały w Warszawie w okresie studiów kompozytorskich (1950–1957). Są to utwory na fortepian: *Obrazki dziecięce / Images d'enfantes* (1952) i *Toccata, Chorał i Fuga* (1955); utwory na fortepian z orkiestrą: *Krakowiak* (1950), *Koncert fortepianowy nr 1* (1954), *Concertino* (1956) i *Kwartet smyczkowy* (1957), który zamyka „okres polski”. Następne utwory Magina powstały dopiero w Paryżu, po kilkuletniej przerwie wypełnionej koncertami i zmaganiem konkursowymi (Paryż i Lizbona), a także perypetiami osobistymi.

Pierwsze lata twórczości w Paryżu (1963–1977), a więc lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte rozpoczynają się kompozycjami powstałymi w okresie, gdy kariera pianistyczna Magina została zawieszona na pięć lat z powodu wypadku w 1963 roku. Są to utwory fortepianowe, kameralne i orkiestrowe: *5 Preludiów* (1963), *Andante* na skrzypce i fortepian (1963), *Rapsodia polska / Rhapsodie polonaise* na orkiestrę (1963), *Koncert fortepianowy nr 2* (1964), *Muzyka umarłych / Musique des morts* na orkiestrę smyczkową i perkusję (1965)²⁴, *Tryptyk polski / Triptyque polonais* (1967), *Sonata nr 1* (1968), *Symfonia nr 1* na orkiestrę smyczkową (1969). W latach siedemdziesiątych, gdy Magin powrócił już do działalności koncertowej, skomponował: *Koncert fortepianowy nr 3* (1970), *Stabat Mater* na orkiestrę smyczkową i kotły (1972), *Małą suitę polską / Petite suite polonaise* (1974), *Koncert Rustico* na skrzypce solo lub z fortepianem (1975); *Koncert* na wiolonczelę, orkiestrę smyczkową i kotły (1977).

²⁴ Utwór *Muzyka umarłych* związany jest z wypadkiem samochodowym, któremu uległ Magin w 1963 roku. Kompozytor za pomocą muzyki odtworzył to, czego doświadczył, gdy karetka wiozła go do szpitala. Oto fragmenty opisu samego kompozytora: „Byłem pomiędzy życiem i śmiercią. [Utwór] rozpoczynają kościelne dzwony i zegar wybijający północ [...]. Dzieło systematycznie rozwija się [...], akordy stają się rytmicznie zagęszczone i nagle przerywa je silne uderzenia kotłów [...]. *Muzyka umarłych* kończy się skrzypcowym solo [...]. Potem słyszymy uderzenia palców o wiolonczelę i kontrabas, przypominające pukanie do drzwi, i wszystko odpływa w Nicość”. Fragmenty tekstu z książeczki do CD „Miłosz Magin”, red. M. Siedlecka, Polskie Nagrania Muza, 1999, s. 3.

W okresie koncentracji na dużych formach (1980–1989), obejmującym lata osiemdziesiąte, Magin skomponował kilka utworów fortepianowych większych rozmiarów: *Sonatinę* (1982), *Sonatę nr 2* (1981), *Divertimento* na dwa fortepiany (1984), ponadto utwory dla dzieci i młodzieży, z których wiele jest inspirowanych polską muzyką ludową np. *Obrazki z Polski / Images de Pologne* (1982), *Miniatury polskie / Miniatures polonaises* (1982), *Kółko graniaste / Rondes enfantines* (1987). W tym okresie powstały też dwa *Koncerty* — na skrzypce (1980) i klarnet (1989), dwa utwory na orkiestrę — *Adagio* na orkiestrę smyczkową (1980) i *Symfonia nr 2* (1988) oraz *Cztery wokalizy* na sopran i fortepian (1985).

W ostatnim okresie twórczości (1990–1998), a więc w latach dziewięćdziesiątych, Magin skomponował następujące utwory: *Koncert fortepianowy nr 4* (1998), dwie *Sonaty nr 3* (1990) i *nr 4* (1997), efektowne *Tango* (1997), ukończył balet *Bazyliśzek* (1990), powstały też dwa cykle miniatur fortepianowych — *Wokół tańca / Autour de la danse* (1995) oraz kolejne utwory dla dzieci ujęte w cykle *Karnawał lalek / Carnaval des poupées* na cztery ręce (1990) i *Zaczarowane zabawki / Les jouets enchantés* (1996). Wśród utworów nie na fortepian wymienić należy także *Kaprys polski / Caprice polonaise* na klarnet in B (1995).

Na specjalną uwagę zasługuje praca Miłosza Magina nad ostatnim niedokończonym utworem Chopina — *Mazurkiem f-moll*²⁵. Po raz pierwszy manuskrypt tego utworu Magin zobaczył w latach pięćdziesiątych u muzykologa Arthura Hedleya w Londynie podczas swoich koncertów w Anglii, które odbywał krótko po sukcesach w Konkursie Chopinowskim w 1955 roku. Ponownie utworem tym Magin zainteresował się w latach siedemdziesiątych, gdy dla firmy DECCA nagrywał wszystkie dzieła Chopina, m.in. również mazurki (1975). Wtedy postanowił dokonać kompletnej rekonstrukcji utworu na podstawie manuskryptu udostępnionego mu przez Towarzystwo im. Fryderyka Chopina w Warszawie i tę właśnie wersję nagrał. Pracując nad *Mazurkiem*, analizował również wersję opracowaną przez Jana Ekiera i wydaną w 1973 roku przez Polskie Wydaw-

²⁵ Najnowsze badania muzykologiczne Jeffreya Kallberga wskazują, że *Mazurek f-moll* op. 68 nr 4, uznany powszechnie za ostatni mazurek (i ostatni utwór) Chopina skomponowany w 1949 roku, nie jest ostatnim dziełem Chopina, a jedynie szkicem *Mazurka f-moll* op. 63 nr 2 z roku 1846. Hipotezę swą autor opiera na wnikliwej analizie porównawczej materiału muzycznego obu utworów — zwłaszcza taktów 25–40 w *Mazurku* op. 63 nr 2 i taktów 24–39 zachowanego szkicu *Mazurka* op. 68 nr 4. Ponadto Kallberg poddaje analizie papier, na którym Chopin notował swoje kompozycje w ostatnich latach życia. Autor omawia także wszystkie dotychczasowe rekonstrukcje *Mazurka* op. 68 nr 4, wśród których wspomina również edycję opracowaną przez Miłosza Magina (Paryż 1983). Więcej zob. J. Kallberg, *Granice poznania Chopina. Płeć, historia i gatunek muzyczny*, tłum W. Bońkowski, Warszawa 2013, s. 153–171.

nictwo Muzyczne w Krakowie. Zrekonstruowany przez Magina *Mazurek f-moll* Chopina, wraz ze wstępem i szczegółowym komentarzem pianisty, został wydany przez Editions Concertino w Paryżu w 1983 roku²⁶.

Charakterystyka muzyki fortepianowej Magina

Źródłem inspiracji kompozytorskich Magina był — jak sam powiedział w wywiadzie w 1993 roku²⁷ — jego świat wewnętrzny, myśli, wspomnienia. W Paryżu, w którym mieszkał od 1960 roku i gdzie miał kontakty z innymi artystami, dokonała się pewna kondensacja myśli, zwartość, odrzucenie wszystkiego, co zbędne. Cechy te były ważne dla formy jego wypowiedzi artystycznych. Język muzyczny Magina jest indywidualny i oryginalny, choć widoczne są w nim wpływy i inspiracje pochodzące z trzech źródeł: (1) muzyki polskiej — widoczne szczególnie w częstym wykorzystywaniu rytmów polskich tańców ludowych i sposobie kształtowania linii melodycznej; (2) muzyki francuskiej — zwłaszcza w śpiewności fraz i specyficznej kolorystyce dźwiękowej właściwej dla impresjonizmu; (3) muzyki Chopina — widoczne w stosowaniu specyficznej faktury fortepianowej, szeroko rozłożonych akordów i dysonansowej harmoniki oraz swobodnym kształtowaniu formy w dziełach wirtuozowskich większych rozmiarów.

Miłosz Magin nie poddawał tworzywa muzycznego daleko idącej obróbce intelektualnej, nie kierował się żadnymi spekulatywnymi założeniami, ani żadnym systemem, co w rezultacie dawało mu swobodę w stosowaniu środków muzycznych. Komponował spontanicznie i tworzył to, co słyszał w sobie. Jego muzyka wyraża emocje, nastroje, przeżycia wewnętrzne, oddaje charakter danego gatunku lub tytułu utworu. Magin nie należał do żadnej szkoły, nie posługiwał się żadną z góry narzuconą techniką kompozytorską, nie podążał za żadną modą. Istotnymi elementami jego kompozycji były zawsze podstawowe elementy muzyczne — melodyka, rytmika i harmonika. Był wrażliwy na brzmienie instru-

²⁶ Warto dodać, że szczegółowej analizy porównawczej trzech wydań *Mazurka f-moll* op. posth. Chopina (op. 64 nr 4) — Paderewskiego (PWM 1953), Henle (München 1975) i Magina Editions Concertino (Paryż 1983) — dokonała Barbara Scheffs-Endres w swej pracy pt. *A importância e influência do gênio de Frédéric Chopin (1810–1849) na vida e obra do pianista e compositor Miłosz Magin (1929–1999)*, praca magisterska w języku portugalskim, Universidade de Évora, Departamento de Música, Évora (Portugalia) 2009.

²⁷ Wywiad z Miłoszem Maginem przeprowadzony w Łodzi w 1993 roku przez Janusza Janysta opublikowany pt. *Tworzę spontanicznie. Rozmowa z Miłoszem Maginem*, w: J. Janyst, *Kompozytorzy łódzcy. Portret zbiorowy*, Łódź 1994, s. 57–61.

mentów i z wielkim smakiem kształtował kolorystykę, stosując różnorodną artykulację, zmienną dynamikę i odpowiednio dobierając fakturę. Poszukiwał pięknych i niebanalnych brzmień, ciekawie kształtował dramaturgię formy, a jako pianista — doskonale znając możliwości fortepianu — interesująco różnicował fakturę, artykulację, dynamikę i tempo. Jego utwory fortepianowe odznaczają się ponadto tym, że znakomicie układają się pod palcami.

„Ze względu na swoje francuskie pochodzenie — powiedział Magin w wywiadzie w 1995 roku w Warszawie — miałbym ułatwione zadanie wtopienia się w nurt muzyki tego kraju. Jestem jednak kompozytorem polskim i dlatego bliskie są mi krakowiaki, kujawiaki, a przede wszystkim mazurki”²⁸. W jego utworach inspirowanych folklorem polskim nie ma bezpośrednich cytowań czy odniesień do konkretnych melodii ludowych; Magin poprzez stosowanie charakterystycznych zwrotów melodycznych, interwałów i akordów, rytmów tańców polskich, następstw harmoniczych i rodzaju akompaniamentu osiągał efekt stylizacji typowej dla polskiej muzyki ludowej. Utwory te są wyrazem tęsknoty za ojczystym krajem.

Bardziej szczegółowa analiza utworów fortepianowych Miłosza Magina pozwala na sformułowanie kilku cech jego muzyki, które są nie tylko technicznymi zabiegami, lecz wyrażają to, co zawsze czuł w głębi duszy, i określają jego osobowość — polskość, liryzm, żywiołowość, prostotę i humor oraz pianistyczną wirtuozerię. Kilka spostrzeżeń, na które warto zwrócić uwagę, dotyczy podstawowych elementów muzycznych. Melodyka zwykle oparta jest na pochodach kwart czystych i zwiększonych oraz kwint czystych połączonych z sekundami małymi. Często występują progresje opadające i wznoszące krótkich zwrotów melodycznych, które — z punktu widzenia pianisty — są wygodnym chwytem technicznym. Harmonika Magina jest swobodna i wyzwolona z tonalności. Jedynie w utworach dla dzieci oraz miniaturach o charakterze polskim można określić tonację lub centrum tonalne. Magin często przesuwając swobodnie trójdźwięki lub akordy o budowie trytonowo-tercjowej o sekundę (lub inny interwał) wyżej i niżej, stosuje bitonalność, liczne alteracje oraz dodaje dźwięki obce do akordów, np. sekundy, kwarty zwiększone, seksty, septymy, nony. Ponadto w akordach nakłada na siebie kilka kwint lub kwart czystych, rozpinając szeroko na klawiaturze przestrzenne, ciekawe kolorystycznie brzmienia. W zakresie rytmiki Magin wykorzystuje bardzo często schematy żywiołowych tańców polskich — mazurów, oberków, krakowiaków oraz poważnych polonezów i melanco-

²⁸ E. Solińska, *Chopin muskularny*, „Życie Warszawy” 1995, nr 182, s. 3.

lijnych kujawiaków. Charakterystycznym zabiegiem kompozytorskim jest powtarzanie schematów rytmicznych, co — zwłaszcza w utworach w szybkich tempach — nadaje kompozycjom żywą narrację. Artykulacja w utworach fortepianowych Magina — obok *legata* w fragmentach lirycznych — obejmuje częste *staccata*, liczne *sforzata*, nieoczekiwane akcenty. Dynamika zwykle jest zmienna, urozmaicona, zawsze odpowiednio dobrana do charakteru utworu. Faktura — przypominająca niekiedy dzieła Chopina — jest typowo pianistyczna i wirtuozowska, przejrzysta i logiczna, niekiedy gęsta i trudna technicznie, ale zawsze w naturalny sposób przylegająca do klawiatury i układająca się pod ręką pianisty. Magin stosuje też dialogowanie głosów i polifonizowanie w dłuższych odcinkach utworów (np. fugato). W utworach o charakterze tanecznym i miniaturach dla dzieci formę kształtuje bardzo regularnie, natomiast w kompozycjach wirtuozowskich większych rozmiarów (koncerty, sonaty) formę traktuje dość swobodnie, ale zawsze z logiką i celowym zamysłem przebiegu dzieła jako całości o określonej dramaturgii. Utwory jego odznaczają się dużą różnorodnością nastrojów — od nostalgii do gwałtownych wybuchów emocji — co zmusza pianistę do właściwego dobierania artykulacji i operowania odpowiednią barwą dźwięku.

Utwory fortepianowe z orkiestrą

W dorobku kompozytorskim Miłosza Magina znajduje się sześć utworów fortepianowych z towarzyszeniem orkiestry. Są to trzy utwory z lat pięćdziesiątych, a więc okresu studiów w Warszawie (*Krakowiak*, 1950; *Koncert nr 1*, 1954; *Concertino*, 1956) i trzy następne *Koncerty fortepianowe* z orkiestrą smyczkową i perkusją lub kotłami powstałe w Paryżu (1964, 1970, 1998). Utwory te mają cechy wirtuozowskie i pisane były z myślą o wykonywaniu przez samego kompozytora podczas koncertów.

Jeszcze za czasów studenckich Miłosz Magin odniósł pewien sukces kompozytorski. Otóż 5 maja 1957 roku (Magin miał wówczas niespełna dwadzieścia osiem lat i właśnie kończył studia kompozytorskie) odbyło się prawykonanie utworu *Concertino* na fortepian z orkiestrą skomponowane rok wcześniej. Wykonawczynią była dwunastoletnia pianistka Ewa Karniszewska, która wykonała utwór z Orkiestrą Symfoniczną w Olsztynie²⁹. Natomiast nieprzyjemnym incydentem była odmowa wydania przez Polskie Wydawnictwo Muzyczne dwóch

²⁹ Zachowany afisz koncertu. Archiwum prywatne Idalii Magin, Paryż.

kompozycji Magina, które „nie uzyskały pozytywnej opinii recenzentów [...] i nie zostały włączone do planu wydawniczego”³⁰.

Koncert nr 3 został nagrany przez Miłosza Magina w kwietniu 1991 roku, gdy Magin występował w Łodzi z Orkiestrą Filharmonii Łódzkiej pod dyрекcją Wojciecha Czepiela. Nagranie z tego koncertu zostało wydane w 1999 roku przez Polskie Nagrania (PNCD 129). *Koncert nr 2* nagrała pianistka Justine Verdier z Orkiestrą Akademii Muzycznej im. Fryderyka Chopina w Warszawie (filia Białystok) pod dyрекcją Jana Miłosza Zarzyckiego (Acte Préalable 2005). *Koncerty nr 1 i 4* pozostają nadal w rękopisach i do tej pory nie zostały nagrane.

Warto podkreślić, że kompozycje koncertowe Magina są efektowne i wirtuozowskie. Pozwalają pianiście zaprezentować swą technikę w fragmentach brawurowych i muzykalność w odcinkach lirycznych. Liczba części jest różna — od trzech (*Koncert nr 2*) do pięciu części (*Koncert nr 3*). Między częściami istnieją powiązania tematyczne (np. w *Koncertcie nr 3* główny temat części pierwszej intonowany przez orkiestrę występuje także w części czwartej). Tematy koncertów lub niektóre części inspirowane są folklorem polskim (np. w *Koncertcie nr 3* temat pierwszy w części drugiej ma charakter góralski, a skrajne odcinki części trzeciej przypominają oberka). Finały koncertów i ich kadencje są brawurowymi zakończeniami dzieł. W utworach typu koncertowego widoczne jest spójne połączenie oryginalnego warsztatu kompozytorskiego z walorami pianistycznymi, co jest wynikiem tego, że Magin był jednocześnie kompozytorem i koncertującym pianistą.

Utwory na fortepian solo

Miłosz Magin skomponował osiemnaście utworów na fortepian solo — w tym wiele tytułów będących cyklami zawierającymi po trzy do sześciu utworów — które reprezentują różne gatunki, formy, style, charakter i stopień trudności. Można powiedzieć, że charakter tych utworów ukazuje różne jego oblicza: (1) Magin poważny, (2) Magin polski, (3) Magin dla dzieci, (4) Magin dowcipny.

W kręgu utworów „poważnych” znajdują się: *Toccata, Chorał i Fuga* (1955), cztery sonaty fortepianowe (1968, 1981, 1990, 1997), *Pięć preludiów* (1963) *Sonatina* (1982). Młodzieńczy utwór Magina *Toccata, Chorał i Fuga*,

³⁰ Pismo PWM z dn. 12.03.1958 r. podpisane przez redaktora I. Żmigroda o następującej treści: „W załączeniu zwracamy *Polkę* oraz *Obrazki dziecięce* [...], które nie otrzymały pozytywnej opinii recenzentów, wobec czego nie możemy ich włączyć do planu wydawniczego”. Archiwum prywatne Idalii Magin w Paryżu.

powstały w okresie studiów kompozytorskich i roku jego sukcesu w Konkursie Chopinowskim, charakteryzuje się szybkim tempem części skrajnych (zwłaszcza *Fugi*), w których obok ciekawych dysonujących brzmień dostrzegamy świetnie przeprowadzone głosy struktury polifonicznej. W sonatach można usłyszeć dalekie echa muzyki Chopina³¹ czy Szymanowskiego, jednak Magin ukazuje swój oryginalny i nowoczesny język muzyczny balansujący na granicy tonalności, z ciekawą mocno schromatyzowaną harmoniką, różnorodną fakturą i dynamiką, częstymi zmianami nastroju — od żywiołowej motoryki do nostalgicznej liryki — oraz elementami wirtuozowskimi o wysokim stopniu trudności technicznych. Ciekawym cyklem jest *Pięć preludiów*³², w którym dominuje technika figuracyjna. Magin stosuje tu bitonalność (temat w *Preludium nr 1* pojawia się jednocześnie w C-dur i Des-dur, a następnie w H-dur i C-dur), wykorzystuje pełną skalę chromatyczną (czasami z dźwiękiem centralnym np. w *Preludium nr 2* jest to dźwięk *a*), powtarza schematy rytmiczne, zmienia nastroje i rejestry (np. niski rejestr w *Preludium nr 2*, gdzie partia obu rąk zapisana jest w kluczu basowym), rozwija figuracje na przestrzeni całej klawiatury, umożliwiając popis technicznej biegłości. Utworem skierowanym dla młodzieży jest trzyczęściowa *Sonatina*, posiadająca przejrzystą fakturę oraz proste akordy w zaskakujących zestawieniach i zabarwieniach, z tematami utrzymanymi w rytmach i charakterze polskich tańców ludowych.

Kompozycje Magina inspirowane folklorem polskim stanowią dużą część jego dorobku kompozytorskiego. Są to: *Trzy tańce charakterystyczne: Scherzo, Polka, Taniec czarownicy* (1948), *Tryptyk polski* (1967), *Mała suita polska* (1974), *Obrazki z Polski* (1982), *Miniatury polskie* (1982) oraz wiele innych utworów, w których tematy polskie pojawiają się bardzo często. Trzeba podkreślić, że Magin czuł się zawsze Polakiem, co akcentował w wywiadach, mimo że jego drugą ojczyzną była Francja. Z pewnością jego aktywność w zespole folklorystycznym Krakus w latach sześćdziesiątych, założonym przez żonę Idalię, stały kontakt z tańcami i pieśniami polskimi, miała wpływ na mocne zakorzenienie się tych melodii w sercu i umyśle Magina. W swoich kompozycjach nigdy nie cytował i nie wykorzystywał bezpośrednio autentycznych ludowych melodii

³¹ Barbara Scheffs-Endres w swej pracy magisterskiej (Évora, Portugalia 2009) wykazuje podobieństwa akordowe, fakturalne i melodyczne pomiędzy *Sonatą b-moll* op. 35 cz. I Chopina a *Sonatą nr 1* cz. I; zob. B. Scheffs-Endres, op. cit., s. 59–63.

³² Więcej o *Pięciu preludiach* Magina pisze Magdalena Prejsnar w książce pt. *Forma i technika dźwiękowa oraz problemy interpretacyjne w wybranych preludiach fortepianowych kompozytorów polskich XX wieku* (z płytą CD), Rzeszów 2010, s. 54–61.

polskich. Potrafił znakomicie tworzyć własne oryginalne tematy oddające charakter polski, stosując charakterystyczne rytmy krakowiaków, mazurów, polonezów, kujawiaków, oberków czy tańców góralskich, akcenty na odpowiednią miarę taktu, zwroty melodyczne, harmonię, akompaniament, lekką fakturę, regularną budowę, dodając także odpowiednie wstępy i efektowne zakończenia. Najczęściej kompozycje o charakterze polskim ujmował w cykle po sześć utworów, nadając im dodatkowo odpowiednie tytuły, np. *Mała suita polska* zawiera następujące miniatury: *Wesoły żrebak* (krakowiak), *Pieśń jesienna* (kujawiak), *Polonez* (polonez), *Wiejskie wesele* (mazur), *Mała żebraczka* (mazurek), *Taniec chłopski* (oberek). Na uwagę zasługuje wydanie *Obrazki z Polski / Images de Pologne* (wydawnictwo Editions Concertino, Paryż 1983), będące cyklem tańców polskich, dedykowane starszej córce Magina — Ludmile, do którego rysunki przedstawiające tancerzy w strojach ludowych i pastuszka grającego na fujarce wykonała młodsza córka — Margot. Utwory te, wdzięczne i efektowne, nie są zbyt trudne, kierowane do młodych pianistów, aby młodzież innych krajów świata — co wydaje się celowym działaniem Magina — mogła poznać folklor polski.

Specjalne miejsce w twórczości Miłosza Magina zajmują utwory dla dzieci, powstałe głównie z inicjatywy żony Idalii, która pracowała w szkole muzycznej jako nauczyciel gry na fortepianie. Idalia Magin miała talent pedagogiczny i wspaniałe podejście do dzieci (Miłosz wolał uczyć uczniów bardziej zaawansowanych), potrafiła w zabawny sposób zainteresować muzyką i odkryć przed nimi jej tajemnice. Często narzekała na brak odpowiednich utworów dla dzieci — ciekawych, zawierających określony problem techniczny, niezbyt trudnych (aby nie zniechęcać uczniów do pracy), pięknie brzmiących, działających na wyobraźnię dziecka. To na jej prośbę Magin komponował utwory dla dzieci³³. Tak powstał cykl *Rondes enfantines / Kółko graniaste* (1987), dedykowany wnuczce kompozytora Alexandre, zawierający osiem łatwych utworów o następujących tytułach: *Skakanka*, *Zagubiona lalka*, *Karuzela*, *Niegrzeczni chłopcy*, *Spacer*, *Wesoły konik*, *Smutek dziecka*, *Ciuciu Babka*. Kolejny interesujący zbiór miniatur dla dzieci *Les jouets enchantés / Zaczarowane zabawki* (1996, rękopis) obejmuje 8 utworów ilustrujących zabawki: *Automaty*, *Walc misiów*, *Parada krasnoludków*, *Pożytywka*, *Lalka z porcelany*, *Koń na biegunach*, *Smutny błazen*, *Bąk*. Magin potrafił w lapidarny, niezwykle prosty, ale trafny sposób uchwycić istotę działania danej zabawki, sytuacji czy zdarzenia, wyrazić to dźwiękami z odpowiednią artykulacją i dynamiką. Magin skomponował ponadto cykl utworów dla dzieci na cztery ręce *Carnaval des poupées / Karnawał lalek* (1990), skła-

³³ Na podstawie wywiadu z Idalią Magin, Paryż, maj 2008.

dający się z dziesięciu utworów, które ukazują przebieg balu: *Otwarcie balu*, *Blazny*, *Prezentacja księżniczek*, *Zaproszenie do walca*, *Ołowiane żołnierzyki*, *Wyznanie*, *Marionetki*, *Tańczący Pierrot*, *Zawód miłosny*, *Taniec finałowy*. Jest to wspinały materiał do współpracy ucznia z nauczycielem lub kolegą, a w przyszłości do gry kameralnej.

Magin był człowiekiem serdecznym, dowcipnym, lubił żartować, bawić się i rozmawiać z ludźmi. Przykładem takiego zabawnego utworu, skomponowanego trochę dla żartu, trochę dla opisu pianistycznego, jest utrzymane w stylu argentyńskim *Tango* (1997). Utwór nieco groteskowy, humorystyczny, przerysowany, bardzo krótki (wykonanie trwa niecałe dwie minuty), zabawia słuchaczy zaskakującymi zwrotami harmonicznymi, niebanalną melodią i typowym rytmem punktowanym z akcentami. Również cykl ośmiu utworów tanecznych w różnych rytmach — od tanga poprzez paryski walc, polkę i taniec rosyjski do hopaka — zatytułowany *Autour de la danse* (1995) ukazuje rozbawionego, czy może raczej roztańczonego kompozytora.

Dopełnieniem listy utworów fortepianowych Magina jest *Divertimento* na dwa fortepiany (1984) dedykowane duetowi polskich pianistów — Justynie Galant i Filipowi Wojciechowskiemu, którzy utwór ten mają w swym repertuarze i dokonali jego nagrania. Trzy części utworu są tańcami polskimi: część pierwsza *Allegro vivace* jest radosnym krakowiakiem z synkopami, część druga *Andantino* to kujawiak z kantylenowym tematem zabarwionym ciekawą harmoniką, część trzecia *Presto ma non troppo* jest żywiołowym mazurem z akcentami na trzeciej mierze taktu, kwintami czystymi w akompaniamencie nakładanymi na siebie piętrowo oraz swobodnym przesuwaniem akordów o sekundę. Utwór ma charakter wirtuozowski i jest jedynym utworem Magina na dwa fortepiany.

Kilka kompozycji Magina zostało wydanych przez wydawnictwa polskie (*Mała suita polska*, *5 preludiów*, *Sonata nr 2*, *Kółko graniaste*), dwa utwory przez Editions Durand w Paryżu jeszcze za życia artysty (*Images d'enfants* i *Sonata nr 1*), natomiast Editions Concertino w Paryżu prowadzone przez rodzinę wydało prawie wszystkie utwory fortepianowe i przygotowuje kolejne do druku.

Osiągnięcia artystyczne i nagrania Miłosza Magina świadczą o wysokim poziomie jego sztuki pianistycznej, znakomitej technice, pięknym dźwięku, ciekawych interpretacjach obdarzonych dużym ładunkiem ekspresji. Poznanie jego kompozycji fortepianowych — od drobnych utworów dla dzieci do pozycji koncertowych — pozwala stwierdzić, że jest to twórczość bardzo oryginalna, specyficzna w swych klimacie brzmieniowym, ciekawej harmonice, przejrzysta for-

malnie i jednocześnie pełna emocji. Niestety, ciągle jest mało znana i mało wykonywana, choć — gdy pojawia się w programach koncertów — zawsze cieszy się bardzo dobrym przyjęciem przez publiczność. Wykonawcami dzieł Magina są znakomici pianiści na świecie, szczególnie laureaci Konkursu Pianistycznego im. Miłosza Magina oraz jego uczniowie, którzy mieli okazję poznać samego kompozytora i zrozumieć piękno jego muzyki. „Muzyka Magina jest atrakcyjna dla wszystkich — powiedział Ryan MacEvoy McCullough, laureat Konkursu Magina w Paryżu w 2005 roku — nigdy nie widziałem, żeby publiczność reagowała na nią negatywnie [...]. [Jego] muzyka balansuje między pasją, wirtuozostwem i strukturą muzyczną...”³⁴.

³⁴ Ryan MacEvoy McCullough, wywiad z pianistą przeprowadzony przez Dorotę Staszkiwicz, opublikowany w książeczce do CD „Miłosz Magin. Piano Works 2”, Acte Préalable, APO 168, s. 6.

Aneks 1. Utwory fortepianowe Miłosza Magina

A. Utwory na fortepian i orkiestrę:

Krakowiak (1950)

Koncert nr 1 na fortepian i orkiestrę smyczkową (1954)

Concertino (1956)

Koncert nr 2 na fortepian, orkiestrę smyczkową i kotły (1964)

Koncert nr 3 na fortepian, orkiestrę smyczkową, kotły i perkusję (1970)

Koncert nr 4 na fortepian, orkiestrę smyczkową i kotły (1998)

B. Utwory na fortepian solo:

Trzy tańce charakterystyczne (1948): *Scherzo, Polka, Taniec czarownicy*

Images d'enfants / Obrazki dziecięce (1952)

Toccata, Chorał i Fuga (1955)

5 Préludes / 5 Preludiów (1963)

Triptyque polonais / Tryptyk polski (1967)

Sonata nr 1 (1968)

Petite suite polonaise / Mała suita polska (1974)

Sonata nr 2 (1981)

Sonatine (1982)

Images de Pologne / Obrazki z Polski (1982)

Miniatures polonaises / Miniatury polskie (1982)

Rondes enfantines / Kółko graniaste (1987)

Sonata nr 3 (1990)

Autour de la danse / Wokół tańca (1995)

Les jouets enchantés / Zaczarowane zabawki (1996)

Sonata nr 4 (1997)

Tango (1997)

C. Utwory na dwa fortepiany:

Divertimento na dwa fortepiany (1984)

D. Utwory na cztery ręce (dla dzieci):

Carnaval des poupées / Karnawał lalek na cztery ręce (1990)

Aneks 2. Utwory orkiestrowe i kameralne Miłosza Magina

Utwory na orkiestrę:

Quatuor pour cordes / Kwartet smyczkowy (1957)

Rhapsodie polonaise / Rapsodia polska (1963)

Suita z baletu Bazyliszek (1964)

Musique des morts / Muzyka umarłych na orkiestrę smyczkową, dzwony i perkusję (1965)

Suita polska na 8 instrumentów dętych (1966)

Symfonia nr 1 na orkiestrę smyczkową (1969)

Stabat Mater na orkiestrę smyczkową i kotły (1972)

Adagio na orkiestrę smyczkową (1980)

Symfonia nr 2 na orkiestrę smyczkową i kotły (1988)

Utwory na skrzypce solo lub z fortepianem:

Andante na skrzypce i fortepian (1963)

Koncert Rustico na skrzypce, orkiestrę smyczkową i kotły (1975)

Koncert nr 2 na skrzypce i orkiestrę (1980)

Tańce polskie na skrzypce i fortepian (1994)

Utwory na klarnet:

Koncert na klarnet, orkiestrę smyczkową i kotły (1989)

Kaprys polski na klarnet in B (1995)

Danses polonaises / Tańce polskie — transkrypcja na klarnet i fortepian (1998)

Cztery wokalizy — transkrypcja na klarnet i fortepian (1998)

Utwory wokalne:

Cztery wokalizy na sopran i fortepian (1985) oraz transkrypcja na sopran i kwartet smyczkowy w opracowaniu Tadeusza Chmielewskiego

Utwory na inne instrumenty:

Koncert na wiolonczelę, orkiestrę smyczkową i kotły (1977)

Koncert na altówkę — transkrypcja *Koncertu* na wiolonczelę (1977)

Balet:

Bazyliszek na orkiestrę (1948/1964/1990)

STRESZCZENIE

Miłosz Magin był znakomitym polskim pianistą i kompozytorem XX wieku. Urodził się 6 lipca 1929 roku w Łodzi, studiował w Warszawie fortepian u Margerity Trombini-Kazuro (dyplom z wyróżnieniem w 1954) i kompozycję u Jana Maklakiewicza i Kazimierza Sikorskiego (dyplom z wyróżnieniem w 1957). Otrzymał wyróżnienie w Konkursie Chopinowskim w Warszawie (1955), był laureatem Konkursów Pianistycznych w Paryżu (1955 i 1957) i Lizbonie (1957). W latach 1957–1960 mieszkał w Portugalii (Sintra), koncertował w Lizbonie i Londynie. W 1960 roku osiadł na stałe w Paryżu. Koncertował z dużym powodzeniem w Europie, ZSRR, Afryce, Ameryce Południowej. W 1963 roku uległ wypadkowi samochodowemu, co przerwało jego karierę pianistyczną na kilka lat. Od 1968 roku ponownie koncertował i nagrywał (dla firmy DECCA nagrał prawie wszystkie utwory Chopina). W niewielkim zakresie zajmował się pracą pedagogiczną. Od 1985 roku odbywa się w Paryżu co dwa lata Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Miłosza Magina, propagujący muzykę polską i francuską.

Dorobek kompozytorski Magina obejmuje około 50 utworów: 26 utworów fortepianowych (m.in. 4 koncerty fortepianowe, 2 utwory koncertowe z orkiestrą, 4 sonaty, suity, cykle miniatur, utwory dla dzieci), 14 utworów orkiestrowych (m.in. 5 koncertów na różne instrumenty poza fortepianem, balet *Bazyliśzek*, dwie symfonie, suity), 6 utworów kameralnych (na skrzypce, klarnet i wokalne). Język muzyczny Magina jest indywidualny i oryginalny, ale widoczne są wpływy muzyki polskiej (folklor), muzyki francuskiej (śpiewność, kolorystyka) i muzyki Chopina (harmonika, faktura). Wiele jego utworów fortepianowych zostało wydanych przez wydawnictwo Editions Concertino w Paryżu.

Miłosz Magin zmarł nagle 4 marca 1999 roku na wyspie Bora Bora podczas Festiwalu Chopinowskiego odbywającego się na Tahiti (Polinezja Francuska). Został pochowany na cmentarzu Père-Lachaise w Paryżu bardzo blisko grobu Chopina.

SŁOWA KLUCZOWE: muzyka polska, muzyka fortepianowa, Miłosz Magin

ABSTRACT

Miłosz Magin and his piano music

Miłosz Magin was a great Polish pianist and composer of the 20th century. Born on 6 July 1929 in Łódź, he studied piano under Margerita Trombini-Kazuro (diploma with honours in 1954), and composition under Jan Maklakiewicz and Kazimierz Sikorski (diploma with honours in 1957). He won prizes in the International Chopin Piano Competition in Warsaw (1955), Piano Competitions in Paris (1955 and 1957) and in Lisbon (1957). Between 1957 and 1960 he lived in Portugal (Sintra), and in 1960 he settled in Paris. He performed successfully across Europe, the USSR, Africa and South America. In 1963 he sustained a severe injury in a car crash which interrupted his career as a pianist for the subsequent five years. Magin started performing and recording again after 1968 (mainly Chopin's music and his own works). He also worked as a teacher, but occasionally. Since 1985 the Miłosz Magin International Piano Competition has been held every two years in Paris to promote Polish and French music.

Magin's compositional output includes 47 works: 26 piano pieces (four piano concertos, two concertos with orchestra, four sonatas, suites, cycles of miniatures, children's music); 14 orchestral works (five concertos for various instruments other than piano, ballet *Bazyliśzek* [*The Basilisk*], two symphonies, suites); and six chamber pieces (for violin, clarinet and vocal works). Magin's musical style was individual and original. It was clearly influenced by Polish folk music (folk dance rhythms), French music (melodiousness, colouring) and Chopin's music (harmonic structure, piano texture). A number of Magin's piano works were released by Editions Concertino in Paris.

Miłosz Magin died suddenly on 4 March 1999 on the island of Bora-Bora at the Chopin Festival in Tahiti (French Polynesia in the Pacific Ocean). He was buried in the Père-Lachaise cemetery in Paris, very close to Chopin's tomb.

KEYWORDS: Polish music, piano music, Miłosz Magin

BIBLIOGRAFIA

Bęben Aleksandra, hasło *Magin Miłosz*, w: Bęben Aleksandra, Kowalska-Zajac Ewa, Szoka Marta, *Łódzkie środowisko kompozytorskie 1945–2000. Leksykon*, Łódź 2001, s. 117–120.

Dybowski Stanisław, *Słownik pianistów polskich*, Warszawa 2003, s. 400–404.

Erhardt Ludwik, *O Maginie i Portugalii*, „Ruch Muzyczny” 1959, nr 14, s. 21.

Galant Justyna, *Twórczość fortepianowa Miłosa Magina — charakterystyka w oparciu o I Sonatę i Tryptyk polski*, praca dyplomowa, promotor prof. Kazimierz Gierżod, Akademia Muzyczna w Łodzi, Łódź 1994.

Janyst Janusz, *Tworzę spontanicznie. Rozmowa z Miłoszem Maginem*, w: Janusz Janyst, *Kompozytorzy łódzcy. Portret zbiorowy*, Łódź 1994, s. 57–61.

Juszyńska Krystyna, *Miłosz Magin — łodzianin w Paryżu*, w: *Pianistyka łódzka* z cyklu „Kultura muzyczna Łodzi”, red. Krystyna Juszyńska, Łódź 2008, s. 123–142.

Kallberg Jeffrey, *Granice poznania Chopina. Płeć, historia i gatunki muzyczne*, tłum. Wojciech Bońkowski, Warszawa 2013.

Kański Józef, *Miłosz Magin w Towarzystwie im. F. Chopina*, „Ruch Muzyczny” 1999, nr 5, s. 26.

Kozłowski Krzysztof Paweł, *III Sonata Miłosa Magina — analiza utworu i synteza stylu*, promotor prof. Anna Jastrzębska-Quinn, Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Warszawa 2011.

Olkis Małgorzata, *Elementy folkloru polskiego w twórczości fortepianowej Miłosa Magina*, praca dyplomowa, promotor prof. Barbara Hesse-Bukowska, Akademia Muzyczna im. Fryderyka Chopina w Warszawie, Warszawa 1988.

Polony Leszek, hasło *Magin Miłosz*, w: *Encyklopedia muzyczna PWM*, red. Elżbieta Dziębowska, t. m, Kraków 2000, s. 18.

Prejsnar Magdalena, *Forma i technika dźwiękowa oraz problemy interpretacyjne w wybranych preludiach fortepianowych kompozytorów polskich XX wieku*, Rzeszów 2010.

Różańska Oliwia, *Styl kompozytorski, język harmoniczny oraz elementy folkloru w twórczości Miłosa Magina na podstawie wybranych utworów: IV Sonaty i III Koncertu na fortepian, orkiestrę smyczkową i perkusję*, praca dyplomowa, promotor prof. Tadeusz Chmielewski, Akademia Muzyczna w Łodzi, Łódź 2008.

Scheffs-Endres Barbara, *A importância e influência do génio de Frédéric Chopin (1810–1849) na vida e obra do pianista e compositor Miłosz Magin (1929–1999)*, praca magisterska, Universidade de Évora, Departamento de Música, Évora (Portugalia) 2009.

Solińska E., *Chopin muskularny*, „Życie Warszawy” 1995, nr 182, s. 3.

Wysocka Róża, *Język kompozytorski III Sonaty fortepianowej Miłosa Magina*, praca dyplomowa, promotor prof. Włodzimierz Obidowicz, Akademia Muzyczna we Wrocławiu, Wydział Instrumentalny, Wrocław 2000.